

ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ РЕЗЕРВІВ ПІД КРЕДИТНУ ЗАБОРГОВАНІСТЬ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

У статті розглянуто недоліки існуючого підходу і досліджено основні положення можливого портфельного підходу до методики формування і використання резервів під кредитні ризики комерційних банків. Сформовано рекомендації щодо роботи зі списаною безнадійною кредитною заборгованістю комерційних банків.

The article shows the shortcomings of the current approach and investigates the main provisions of a possible portfolio approach to the method of formation and use of reserves for credit risks of commercial banks. Recommendations for dealing with the debt write off bad credit commercial banks are generated.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У банківській діяльності найбільші з можливих втрат виникають при проведенні кредитних операцій. Як зазначає Е. Морсман: «Причиною нестійкості прибутку з кредитування в переважній більшості випадків є збитки по позиках» [1, с.65]. З цією думкою погоджується і П. Роуз: «Якщо в банку з'являються серйозні фінансові труднощі, то проблеми зазвичай виникають через кредити, які неможливо стягнути внаслідок прийняття помилкових управлінських рішень, незаконних маніпуляцій з кредитами, проведення неправильної кредитної політики чи непередбаченого економічного спаду» [2, с.171]. Формування резервів є одним із традиційних способів зниження рівня кредитного ризику комерційних банків.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Нормативні підходи НБУ засновані на таких положеннях:

- кредитний ризик – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди з банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання [3];
- резерви за активами є спеціальними (оціночними) резервами, які зменшують балансову вартість активів і необхідність формування яких спричинена зменшенням корисності таких активів [4];
- банк з метою розрахунку резервів класифікує активи за такими категоріями якості: I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним; II – помірний ризик; III – значний ризик; IV – високий ризик; V (найнижча) – реалізований ризик, тобто ця заборгованість є безнадійною [4];
- банк використовує сформований резерв для списання (відшкодування) боргу за активом, який віднесено до V (безнадійної) категорії якості, в порядку, установленому НБУ [4].

Таким чином, наразі резерви формуються з кожного кредиту окремо на основі індивідуального кредитного ризику. В основі визначення кредитного ризику лежить ймовірність непогашення кредитної заборгованості в майбутньому. Резерви по кредитному портфелю є сумою індивідуальних резервів за позиками окремих позичальників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначимо такі недоліки існуючого на практиці підходу:

1. Імовірність визначається на основі розподілу подій, тобто повинна спиратися на безліч подій. У індивідуального кредиту відсутня множинність. Це означає, що його

ймовірність, по суті, визначається за іншими подіями, не пов'язаними з наслідками по даному конкретному кредиту. Отже:

- як мінімум, імовірнісна оцінка за окремим кредитом повинна бути у вигляді інтервалу. На практиці це означає неможливість отримання точкової оцінки кредитного ризику і, відповідно, точкової оцінки резервів за цим кредитом у вигляді конкретного числа або суми;
- як максимум, оцінка, що отримана за іншими кредитними подіями, взагалі не має відношення до конкретного кредиту і його кредитного ризику.

2. Визначення кредитного ризику при видачі кредиту означає, що банк заздалегідь згоден з тим, що якась частина цього кредиту (від 1 до 100 %) буде не повернута. Визначення кредитного ризику в процесі обслуговування кредиту означає, що банк знову ж згоден з тим, що якась частина цього кредиту буде не повернута. Це настільки парадоксально, що не зрозуміло як з таким підходом взагалі є можливим процес кредитування. Вступ у кредитні відносини передбачає повне погашення наданої позики у майбутньому, або позика не надається, якщо є сумнів у поверненні.

Постановка завдання. Метою статті є створення основних положень підходу до методики формування і використання резервів під кредитні ризики комерційних банків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає Е. Морсман, традиційний кредитний аналіз концентрується на окремих кредитах, а не на їхній ролі в портфелі в цілому. Банківські працівники, які дотримувались традиційного підходу до кредитування, вважають, що вони повинні вміти передбачати майбутнє індивідуальних кредитів, але не управляти прийнятними рівнями ризику в рамках кредитного пулу. Кредиторам звичні більш високі ризики, пов'язані з індивідуальними позичальниками, і слабо диверсифіковані портфелі [1, с.14]. Розглянемо до чого призводить вищевикладений підхід (табл.1).

Таблиця 1

Розрахункові показники наслідків кредитування банківської системи України станом на 1 січня (на основі даних сайту НБУ [5])

№	Назва показника	2009	2010	2011	2012	2013	2014
1	Кредитна заборгованість клієнтів (юридичних та фізичних осіб), млн. грн.	741816,0	723100,0	746370,7	808206,3	770976,1	799227,9
2	Резерви під знецінення кредитів, млн. грн.	-42454,2	-107186,8	-139626,7	-147762,7	-132105,2	-122402,3
3	Резерви під знецінення кредитів до кредитної заборгованості, %	-5,7	-14,8	-18,7	-18,3	-17,1	-15,3
4	Витрати на резерви під заборгованість за кредитами, млн. грн.	-24124,0	-65865,7	-46107,3	-35483,0	-20105,6	-24536,2
5	Витрати на резерви під заборгованість за кредитами до кредитної заборгованості, %	-3,3	-9,1	-6,2	-4,4	-2,6	-3,1
6	Розрахункові резерви під знецінення кредитів, млн. грн.	x	-108319,9	-153294,1	-175109,7	-167868,3	-156641,4
7	Списання/повернення безнадійної заборгованості за кредитами за рік, млн. грн.	x	-1133,1	-13667,4	-27347,0	-35763,1	-34239,1
8	Списання/повернення безнадійної заборгованості за кредитами за рік до кредитної заборгованості, %	x	-0,2	-1,8	-3,4	-4,6	-4,3
9	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	2,3	9,4	11,2	9,6	8,9	7,7

Оціночні показники банківської системи України свідчать про те, що обсяг «поганої» кредитної заборгованості за 2008–2013 роки склав більше 25% (14,3% списано як безнадійну

щодо повернення заборгованість – сума рядка 8 – і 11,2 % – максимум рядка 9 – складає прострочена заборгованість) від кредитного портфеля банків.

Варто зазначити (рис. 1), що за 2009–2013 роки списання безнадійної заборгованості становило від 0,2 до 4,6% від кредитної заборгованості клієнтів банків, а сформовані резерви становили від 14,8 до 15,7% і щорічні витрати на формування резервів становили від 2,6 до 9,1%. Як бачимо, розбіжність цифр є досить суттєвою.

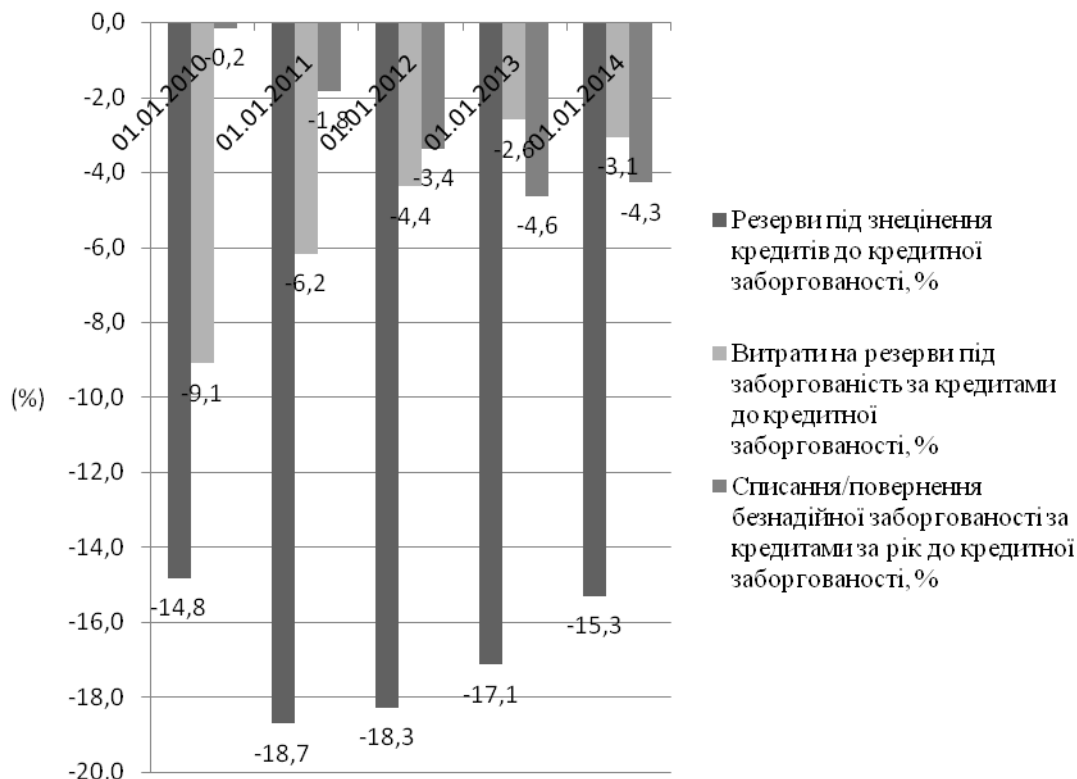

Рис. 1. Окремі розрахункові показники наслідків кредитування банківської системи України станом на 1 січня (на основі даних сайту НБУ [5])

І. В. Ларіонова зазначає: «Як показує практика, найчастіше саме в стандартних позиках може бути зосереджена проблемна позичкова заборгованість, яка за різних причин поки що не знайшла відображення у звітності. Таке положення може бути пов'язано: 1) з прагненням окремих банкірів прикрасити якість кредитів; 2) з недостатністю доходів для проведення цих операцій; 3) з прагненням відобразити в балансах прострочену заборгованість в допустимому обсязі, оскільки даний показник служить індикатором якості кредитного портфеля для зовнішніх користувачів звітності. В умовах зростання ліквідності банківської системи кредитні організації тривалий час можуть приховувати і збирати проблеми, викликані «поганою» якістю кредитного портфелю» [6, с.173].

Переважна частина «поганої» кредитної заборгованості в банківській системі України утворилася до 2009 року і є наслідком некоректної практики кредитування, яка виявилася в ході кризи, що почалася в 2008 році. Із наведених даних випливає: або банки не показували об'єктивну ситуацію у своїх звітах, або методика формування і використання резервів має недоліки, що призвело до такої тривалої процедури виявлення «поганих» кредитів. На наш погляд, діяли два фактори одночасно. До цього додалося ще й те, що чинна законодавчо-нормативна база не дозволяла адекватно працювати із заставами (вилучення і реалізація застав) плюс нестача коштів у акціонерів банків для своєчасного збільшення капіталу банків з метою компенсації збитків від неадекватної практики видачі кредитів в період до 2009 року.

Отже, існуючий практичний підхід, закладений в постанові Правління НБУ № 23 [4], є не досить адекватним існуючій реальності.

В якості основних положень підходу до методики формування резервів під кредитні ризики комерційних банків можна сформулювати такі пропозиції:

- практика банківської справи свідчить про те, що частина кредитної заборгованості не буде повернута, а також показує, що заздалегідь не можливо точно передбачити, яка конкретна позика стане «поганою», а яка буде повністю погашена. Інакше кажучи, індивідуальний кредитний ризик присутній спочатку, але його передбачити практично неможливо;
- варто підходити до кредитного ризику як до роботи з невизначеністю, яку можна знизити різними способами (видача позик під заставу, оцінка репутації позичальника, формування резервів тощо), але її не можна уникнути і не можна передбачити точно, тобто виразити кількісно в окремому випадку, у випадку видачі окремого кредиту та його обслуговування. Іншими словами, необхідно відмовитися від визначення індивідуального кредитного ризику та оцінювати портфельний кредитний ризик банку на консолідованій основі;
- оскільки списання безнадійної кредитної заборгованості в минулому має вартісну оцінку, то портфельний кредитний ризик явище певною мірою визначене кількісно;
- можна запропонувати здійснювати класифікацію позичок на 3 групи:
 - 1) позики, які обслуговуються у строк (у тому числі, знову видані позики) – стандартні позички;
 - 2) позики, які обслуговуються з порушенням графіка платежів у межах трьох місяців, і пролонговані позики – проблемні позики (термін в три місяці пов'язаний з тим, що банки працюють, в основному, з короткостроковими ресурсами);
 - 3) позики, які обслуговуються з порушенням графіка платежів більше шести місяців – безнадійні позики;
- можна запропонувати робити оцінку портфельного кредитного ризику на основі минулого з додаванням експертних оцінок майбутнього розвитку ситуації (прогнозів). Параметри портфельного кредитного ризику повинні визначати комерційні банки самостійно і повідомляти центральний банк про цю величину і методику розрахунку;
- критерієм портфельного ризику в минулому повинна стати частка списаних безнадійних позичок від загального кредитного портфелю на певну дату. Критерієм для формування резервів на звітну дату повинні стати: обсяг і частка безнадійних позик від загального кредитного портфелю на цю дату плюс частина проблемних кредитів (оскільки частина проблемних кредитів може перейти до групи безнадійних кредитів у майбутньому, то банку доведеться заздалегідь оцінити це експертним шляхом, тобто суб'єктивних прогнозів);
- банки власну безнадійну заборгованість по позиках компенсують виключно за рахунок своїх резервів. Безнадійні позики підлягають списанню за рахунок резерву, і подальшій роботі з позичальником щодо повернення банку коштів;
- списані безнадійні позики, разом із заставами, можуть надходити в спеціалізовану компанію, капітал якої на 100% належить комерційному банку, для подальшої роботи з несумлінними позичальниками. У випадку отримання компанією доходів від роботи з «поганими позиками» значна частина заборгованості (за мінусом повного покриття витрат компанії) надходить до банку у вигляді доходів від повернення раніше списаної безнадійної кредитної заборгованості;
- оскільки резерви формуються виключно за рахунок собівартості, то використовувати їх у нових кредитних та інших активних операціях нелогічно – вони перестають, по суті, виконувати функцію резерву. Їх необхідно зберігати на спеціальному кореспондентському рахунку в центральному банку. У випадку зниження резерву (падіння обсягу кредитування, зміни оцінок банку за обсягом резервування, списання безнадійної кредитної заборгованості тощо) центральний банк повертає резерви банку. У випадку нестачі резервів банк зобов'язаний перерахувати гроші центральному банку. Розрахунки надаються на певну дату і за мірою виникнення необхідності у комерційного банку.

На думку автора, запропонований підхід дозволить банкам формувати достатній обсяг резервів і, разом з тим, обсяг сформованих резервів не буде суттєво відрізнятися від обсягу списання безнадійної заборгованості, як це показано в табл. 1 і на рис. 1.

Для ілюстрації цього підходу сформуємо спрощений приклад наслідків кредитування умовного банку (табл. 2).

Таблиця 2
Розрахункові показники наслідків кредитування умовного комерційного банку

№	Назва показника	01.11. 2008	01.12. 2008	01.01. 2009	01.01. 2010	01.01. 2011	01.01. 2012	01.01. 2013	01.01. 2014
1	Кредитна заборгованість клієнтів (юридичних та фізичних осіб), млн. грн., у тому числі:	1000,0	1000,0	750,0	750,0	800,0	850,0	900,0	950,0
1.1.	Стандартна кредитна заборгованість	750,0	750,0	750,0	750,0	800,0	850,0	900,0	950,0
1.2.	Проблемна кредитна заборгованість	250,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1.3.	Безнадійна кредитна заборгованість	0,0	250,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
2	Резерви під знецінення кредитів, млн. грн.	0,0	250,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
3	Резерви під знецінення кредитів до кредитної заборгованості, %	0,0	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4	Витрати на резерви під заборгованість за кредитами, млн. грн.	0,0	250,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5	Витрати на резерви під заборгованість за кредитами до кредитної заборгованості, %	0,0	25,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
6	Списання/повернення безнадійної заборгованості за кредитами за рік, млн. грн.	x	x	-250,0	0,0	50,0	50,0	50,0	50,0
7	Списання/повернення безнадійної заборгованості за кредитами за рік до кредитної заборгованості, %	x	x	-33,3	0,0	6,3	5,9	5,6	5,3
8	Баланс спеціалізованої компанії, млн. грн.	x	x	250,0	250,0	200,0	150,0	100,0	50,0

Припустимо, що:

- кредитна заборгованість умовного комерційного банку складала 1000 млн. грн. станом на 01.11.2008 р., із якої 25% – проблемна кредитна заборгованість, а 75% – стандартна кредитна заборгованість;
- резерви формуються виключно в обсязі безнадійної заборгованості за кредитним портфелем банку;
- станом на 01.12.2008 р. 25% складала безнадійна кредитна заборгованість (за рахунок погіршення проблемної кредитної заборгованості), а 75% – стандартна кредитна заборгованість;
- умовний банк станом на 01.12.2008 р. формує резерви під кредитну заборгованість в обсязі 250 млн. грн. і передає її на окремий кореспондентський рахунок в НБУ;
- станом на 01.01.2009 р. вся «погана» кредитна заборгованість банку виявлена, віднесена до безнадійної заборгованості, котра списана за рахунок сформованих резервів і подальшого погіршення кредитної заборгованості банку не відбувається;

- станом на 01.01.2009 р. резерви під кредитну заборгованість дорівнюють нулю і НБУ повертає умовному банку з окремого кореспондентського рахунку на його звичайний кореспондентський рахунок в НБУ 250 млн. грн.;
- уся безнадійна кредитна заборгованість банку передана на баланс спеціалізованої компанії, котра починаючи з 01.01.2011 р. поступово по 50 млн. грн. щорічно повертає кошти банку за рахунок роботи з «проблемними» позичальниками шляхом юридичних дій та реалізації застав.

За результатами розрахунків можна сформулювати такі висновки:

- умовний банк швидко виявляє проблемну і безнадійну кредитну заборгованість за рахунок стандартизованого підходу до оцінки якості окремих позик;
- умовний банк змушений формувати значні портфельні резерви під проблемну і безнадійну кредитну заборгованість, що примушує його до проведення виваженої кредитної політики в майбутньому;
- умовний банк не має можливості використовувати сформовані резерви для видачі нових кредитів і проведення інших активних операцій;
- умовний банк отримує можливість видавати нові позики і проводити інші активні операції тільки після повернення коштів від спеціалізованої компанії, котра отримує ці кошти у результаті повернення раніше списаної безнадійної заборгованості банку за рахунок роботи з «проблемними позичальниками»;
- умовний банк зосереджує зусилля на кредитуванні (адмініструванні раніше наданих позик і наданні нових позик).

Висновки і перспективи подальших розробок. Наведені підходи дозволяють виявляти проблемну і безнадійну заборгованість протягом відносно короткого періоду часу і зосереджувати зусилля банку на профільній банківській діяльності. При цьому виводиться зі сфери зусиль банку досить специфічна діяльність з повернення «поганої» кредитної заборгованості і реалізації застав, що пов'язано переважно з юридичною практикою. Безумовно, наведені підходи не враховують всі реалії банківської практики, а отже перспективами подальших розробок мають бути значна практична перевірка запропонованого підходу і подальше його коригування з урахуванням виявлених проблем. Вважаємо за необхідне також внесення змін до законодавчої та нормативної бази банківської діяльності з урахуванням вищевикладеного підходу.

Список використаної літератури

1. Морсман Э. Управление кредитным портфелем / [Э. Морсман; пер. с англ. М. Даниэль; науч. ред. В. Ионов]. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 208 с.
2. Роуз П. С. Банковский менеджмент / [П. С. Роуз; пер. с англ.]. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 768 с.
3. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова Правління НБУ № 361 від 02.08.2004 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
4. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями: Постанова Правління НБУ № 23 від 25.01.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
6. Ларионова И. В. Управление активами и пассивами в коммерческом банке / И. В. Ларионова. – М.: Консалтбанкир, 2003. – 272 с.

Стаття надійшла до редакції 24.09.2014.